

A reformkortól a kiegyezésig (1800–1867). A datálás mint emlékállítás

Az 1800 és 1867 közötti emlékállítások az előző korszakhoz hasonlóan az egyéni és közösségi teljesítményeket és áldozatvállalást (alapítás, építkezés), az egyéni biográfiákat (sírfeliratok, epitáfiumok), a kiemelkedő eseményeket és hőstetteket örökítették meg.

Építkezés és építkezők

A közösség intézményei, középületek

A növekvő lakosságú és térben terjeszkedő város időszerű igényeit elégítették ki az újabb középületek.

Az 1800-as évszámrejtő felirat szerint Babb János fogarasi püspök „Isten dicsőségére a sajátjából építette” [189.] a város első görög katolikus templomát.

A kolozsmonostori kápolna restaurálását 1807-ben végezték el [111.].

A kolozsmonostori plébániatemplom felújítása alkalmával, a 19. század első harmadában kettős emléktáblán a benedekrendi apátság több évszázados történetét helyezték ki. A szövegek teljes fordítása: „A kolozsmonostori benedekrendi apátság – melyet I. Béla alapított és Szent László megerősített – temploma II. Ulászló uralkodása alatt 1508-ban megnagyobbíttatott és két toronnyal kiegészített. A mindeneket megváltoztatni szokott idő folyásával Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király Monostor uradalmával együtt a Jézus társasági atyáknak adományozta tudományos akadémia céljaira az Úr 1581. évében. Rövid idő múlva az iskola a városba áttétetvén, szinte használatlanul állt, de mindig igazhitű [azaz római katolikus] maradt. A jezsuita rend megszüntetése után nagyobbbrészt pusztán állt és majdnem rommá vált.” [197.]; „Végül az 1818. esztendőben [I.] Ferenc osztrák császár és erdélyi nagyfejedelem uralkodása alatt, mikor losonci gróf Bánffy György excellenciás úr volt a kormányzó, Erdély püspöke és az erdélyi katolikus iskolák főfelügyelője pedig rudnai és divékújfalusi Rudnai Sándor excellenciás és főtisztelendő úr, nagyobb részét nemrég épült líceum szükségletére fordították, ezt a részét pedig istentisztelet céljaira meghagyták és elrendezték az Úr 1819. évében.” [198.]

Az evangélikus (lutheránus) templom építését az építető Martin Liedemann elkész, a kurátorok és a mesterek nevesített emlékezetével együtt örökítették meg 1843-ban [222.]. 1846-ban „A KOLOSVÁRI SZENT ERSÉBETH/ K(IRÁLYI). KORHÁZ KÖLTSEGEN” fejezték be a szentpéteri római katolikus templomot [224.]. Az ortodox izraelita hitközség zsinagógájának felavatására 1851-ben került sor [227.]. A szintén 1851-ben felszentelt alsóvárosi (kétágú) református templomban a templomi bizottság alapító tagjainak névsorát örökítették meg [228., 229.].¹⁷¹ A ferences templom melletti kriptá felújítása 1861-ben [231.] készült el.

171 A templom alapkövét 1829. október 3-án tették le. Az aktust magyar és latin nyelvű emlékirat elhelyezésével is megörökítették. A magyar nyelvű szöveg:

A Szent Mihály-templom tornya¹⁷² 1862-ben épült, emléktáblája előszámlálta és nevesítette az egyházi előjárókat (püspökök, plébános), az egyházi vezetőséget (gondnok, pénztárnok, jegyző, egyházfi), az építészeket és építőmestereket (mérnök, kőműves, ácsmester, kőfaragó, rézművesek) és az emléktábla készítőjét [232.]. Tudomásom van egy 1894-es emlékirat-fogalmazványról, amelyet a templomtorony keresztjébe szántak: „Ezen keresztet 1894. évi július 28-án tartott egyházközségi választmányi gyűlés határozatából a jelen évi Nagyboldogasszony ünnepe emlékére (aug. 15.) midőn erdélyi püspök Lönhart Ferenc, kolozsvári róm. kat. apát-plébános Biró Béla, egyházi főgondnok pedig Dr. Groisz Gusztáv volt s midőn a képviselőtestület tagjainak száma 347 volt, készítette és díszes alakjában fölállította Demjén Ágoston múlakatos, a kolozsvári rom. kat. egyházközség képviselőtestületi választmányának érdemes tagja.”¹⁷³

Ebben a korszakban három új oktatási intézménnyel, felépített vagy felújított iskolaépülettel gazdagodott a város. A felekezeti iskolák épületeit emléktáblákkal jelölték meg. A „tudománynak és a kegyességnek” szentelték [190.] 1801-ben a Református Kollégiumot. A „tudománynak és erénynek” építették újjá [193.] 1806-ban az Unitárius Kollégiumot. A Királyi Lyceum (Római Katolikus Gimnázium) újjáépítésének szövege: „I. Ferenc Ausztria császára, gróf Bánffy György kormányzó alatt, a királyi liceum a katolikus tanulmányi alap jövedelmeiből fényesebben újraépítettet. 1821.” [204.] Az ehhez az intézethez tartozó nyomda építése 1832 körül fejeződött be [212.].

A középületek építése és karbantartásának feladata a közösségre hárult. A város költségén építettek malmot 1820-ban [199.]. A papírmalom „Az erdélyi nagyfejedelem-ségbeli tanulmányi alap számára épült 1796-ban, javíttatott 1832-ben.” [211.] A Középkapu órájának újrifestését 1827-ben [205.] végeztette a város.

„Emlékirás:

A száz ötvenhét esztendeig sok viszontagságokat kiállott külső városi fatemplom helyett, a kolozsvári mintegy tízezer lélekből álló evangelico-reformáta szent ekklézsia, Isten dicsőségéhez való buzgóságából, egy új kéttornyú kőtemplom építését elkezdette az Úrnak nevében 1828-dik esztendőben I-ső Ferencz austriai császár, magyar király és erdélyi nagyfejedelem uralkodása alatt. Lévéen ország kormányója: branyitskai I. b. Jósika János az erdélyi kir. Gub. előlülője; az ev. reform. főconsistorium praesese, s berkeszi Katona Zsigmond, gubernialis consiliarius; minden ev. reformáta és némely evangelica erdélyi ekklézsiák püspöke és főcuratora, zágoni Bodola János; az ekklézsia fő insp. curatora, zilahi Sebes Antal, most gubernialis consiliarius; ezen sz. k. város főbirája, s. pataki Pataki Mihály, egyszersmind az idevaló ev. Reform. ekklézsia egyik domest. curatora, és ezen új kezdett templom fő építető gazdája.

Mostan pedig e fundamentum követ és emlékeztető táblát, a nagy ajtó alá letette gr. Rhédei Klára, a kolozsvári ref. collegium főinspector curatora, és ezen ekklézsia s új templom főprotectora, kis rhédei gr. Rhédei Ádám, nemes Doboka vármegye főispánja nagyobb leánya; az ekklézsia mostani főinspector curatora m. gy. monostori I. báró Kemény Ferencz, gubernialis secretarius; szathmári Pap Gábor, egyik domesticus curator, királyi- és a templom építése cassája hűséges perceptora; Incze Sámuel tractualis esperest és idevaló első-, Krizbai Elek, második-, Csiszér Sámuel, harmadik-, Herepei Károly negyedik pap, és Winkler György építető pallér idejekben, 1829-ik esztendőben, october 3-dik napján.” (Közli Szilágyi S. 1849b: 26–27.)

172 A torony alapkövetétele 1838. május 20-án, fényes egyházi ünnepség keretében zajlott: „Az alapkönek négy szegletű üregébe egy Szelentz tétetett jelenkorunk’ pénz-darabjaival, emlék-írással, ’s hazánk egyházi és világi minden tisztelői’ nevét magában foglaló nyomtatványokkal telye.” (Idézi Sas P. 2009: 53.)

173 Kézirat a Szent Mihály-plébánia irattárából (közli Sas P. 2009: 258).

A laktanya épületének homlokzatára a város tanácsa 1836-ban egy magyar nyelvű feliratot tervezett, amely a kolozsváriak áldozatvállalását is megörökítette volna: „Austriai Cs(ászári). Kir(ályi). Fő Hertzeg/ Estei/ FERDINÁND/ Nevével diszesített/ és a/ Kolo'svári NÉP' költségén/ Építettett/ KATONA-LAKHÁZ/ Elkészült/ M.D.C.C.C.XXXVI.” [215.] A feliratot nem helyezték fel, helyette csak a város címerét festették fel (közli Jakab E. 1888d: 26).¹⁷⁴

A céhek intenzív tevékenységére és a városban betöltött szerepére példa a csizmadia cég, amely telket és házat vásárolt 1847-ben [225.], 1866-ban pedig egy emelettel bővítette [234.].¹⁷⁵

Néhány esetben a táblák az egyénnek a közösségért hozott anyagi áldozatvállalására emlékeztettek. Kassai Mihály foglár a város megbízásából javíttatta a város börtönét, a Torony épületét. A felújítás és építkezés folyamatát egy emléktábla elhelyezésével zárta le. A verses megfogalmazás a tömlőctartó emberi értékeit emelte ki: „ÉN KASSAI MIHÁLY 1820ba/ TÖMLÖTZ TARTO LETTEM, EBBEN A' FOGHÁZBA:/ TI SZERENTSÉTLÉNEK, KIK ITTEN SZENVEDTEK/ A' BAL SZERENTSÉNEK, PÉLDÁI LETTETEK;/ HA SORSOTOK FORDULT, OLLYKOR BU BÁNATRA/ VOLTAM NÉKTEK MÉG IS, VIGASZTALÁSTOKRA/ MIDŐN 1821^{be} IRTAK, E' TÖMLÖTZ S KÓFALAK AKKOR/ MEG UJULTAK.” [203.] Gróf Esterházy János az általa vásárolt árvaház felújításakor annak történetét és őse érdemeinek emlékeztetét helyezte ki: „Galántai Esterházy Dénes gróf ezt a házat, amelyet néhai őse, rátóti Gyulaffy László 1748-ban az árváknak ajánlott fel, s amelyet a legfelsőbb rendelkezés kiegészítésére később árverésen eladásra bocsátottak, ahol Esterházy Nepomuk János gróf készpénzen vette meg, majd a testvéreivel való osztozáskor – Bécsben, 1840. június 1-jén – neki jutott, 1842-ben megjavította. Isten nagyobb dicsőségére.” [220.] A Szábel Boldizsár hagyatékából létrehozott öregotthont és kórházat fia, Menyhárd újrāépítette. A közösség javára áldozó polgárokról az épület homlokzatán emlékeztek meg: „SZABEL BOLDIZSÁR/ ISTENES ALAPITVÁNYI VÉG RENDELÉSE SZERINT/ MARADIKAI ÁLTAL HAT SZEGÉNY EL AGGOT/ FÉRFIGYAK ÁPOLÁSÁRA 1815^{BE} LÉTRE/ HOZATATT/ KORHÁZ/ UJBÓL ÉPITTETETT FIA SZÁBEL MENYHÁRD/ GYÁMNOKSÁGA ALATT ÉS KÖLTSÉGÉN/ 1844^{BEN}.” [223.]

Lakóházak

Egy esetben vallásos formula datálta az építkezést egy kapuboltozat zárókövén: „Jézus, az emberek megváltója, 1816.” [195.] Az építető kilétére a grófi címere utalt a Jósikaház 1828-as megnagyobbításakor [207.]. Egy 1832-ben építkező egyén kilétét az Ő(z vegy).G(róf).T(eleki).J(özsefné).G(róf).T(eleki).S(ófia). rövidítés [210.], egy 1836-os telje-

174 „Ez volt a kolozsvári nép ohaja, de a kir. k. szék elébb halogatta, később mellőzvé: csak a [...] sárga színnel festett hadi jelvényű díszítés történt meg; újabb időben a város czimere festetett föl. [...] ...egy ideig történetileg létezett, elmaradása indító okát a közemlékekben nem találtam meg; de hihető, hogy Estei Ferdinánd főherceg kir. biztos kivételes kormányzatában van az ok, hogy katonai laktanyára ily demokratikus felirat alkalmazása elmaradt.” (Jakab E. 1888d: 26.)

Mikó Ádám kézírata említi egy emléktáblát a laktanyáról (vö: Mikó Á. 1860.)

175 A vizsgált korszakon kívül esik, de ide is tartozik, hogy 1902-ben a cég új épületet húzott fel a telken [289., 290.].

sítmény szerzőjét az S. V. [214.], egy 1843-as építkező nevét pedig a G(róf) E(sterházy) D(énes) monogram [221.] takarta, illetve fedte fel.

A Filstich-ház felújítását 1802-ben [191.] végezték, gróf Toldalagi László és neje, gróf Korda Anna 1803-ban kezdett építkezni [192.], amelyet a megözvegyült feleség a „néhai hív férje tzelját” végezve 1806-ban teljesített [194.]. Felsőbányai Bányai Károly „diplomált gyógyszerész és kereskedő” 1865-ben épített, az emléktábla köriratán a polgári erények megtartásával magyarázta gyarapodását: „SZORGALOM ÉS TAKARÉKOSÁG/ JUTALMA ISTEN ÁLDÁSA!” [233.]

A halottak emlékezete

A templomi kriptákba való temetkezés ebben a korszakban is a templomért és gyülekezetért áldozó nemesi rétegnek volt a privilégiuma. Az előzőtől eltérően ebben a korban kizárólag magyarul szövegezték a halotti biográfiákat.

A bemutatást a ferences templom síremlékeivel kezdem. A fiatalon elhunyt gönczruszkai gróf Kornis Lajosnak a műveltségét, szülő- és családszeretetét, a hazával és vallásával törődő voltát, valamint ígéretes, de beteljesületlen jövőjét siratták apja és testvérei (1820) [200.]. Az ifjú sepsiszentiványi Henter Ádám síremlékét nagynénje, Hammel Anna emelte „érzekeny indulattal” (1821) [202.]. Marosnémeti ifj. gróf Gyulai Sámuelné kászoni báró Bornemissza Borbárának, a „ritka erkölcsű keresztény” özvegyességét, példamutatását emelte ki a felirat. A verses sírkövet az el nem múló gyász és kegyelet jegyében állították: „E GYÁSZKÖVET BÚS EMLÉKÜL/ TESZSZÜK NÉKED JO NÉNENK/ KIK MÉG ÉLÜNK-NÁLAD NÉLKÜL/ SZERETETT GYULAINÉNK!/ TE! KI VELÜNK EDGYESSÉGBEN/ ÉLTÉL NYUGODJ BÉKESSÉGBEN/ MŰ A BÁNATBAN OSZTOZVA/ NEKED NEFELEJTSET HOZVA/ ÁLDJUK SZELID PORAITAT/ BETSBEN TARTJUK HAMVAIDAT./ TE NYUGODJ, ÖRVENDJ AZ ÉGBEN/ ÁRTATLANOK SEREGÉBEN/ S MIDÖN LE TEKINTZ KÖZINKBE/ LÁSD! MIKÉPP' KÖNNYÖZÖNINKBE/ KIK FORROAN SZERETTÜNK/ SOHA EL NEM FELEJTÜNK” (1839) [217.]. Gönczruszkai gróf id. Kornis Jánosnak – a családi viszonyokat és érdemeket mellőzve – csupán a címeit és funkcióját exponálták, teljes sírfelirata: „NAGY MÉLTÓSÁGU/ GÖNCZ-RUSZKAI IDŐSBB GROF/ KORNIS JÁNOS/ UR Ő EXCELLENTZIÁJA/ A CSÁSÁRI, KIRÁLYI, ÉS APOS-/ TOLI FELSÉG ARANY KULTSOS/ HIVE, STATUS ÉS GUBERNIALIS/ VALÓSÁGOS BELSŐ TITOK TA-/ NÁTSOS, ÉS AZ ERDÉLYI NAGY(-)/ FEJEDELEMSÉG, S AH(H)OZ KAP-/ TSOLT RÉSZEK HÁROM ESZTEN-/ DÓKIG VOLT BOLDOG EMLÉKE-/ ZETŰ KIRÁLYI FŐ KORMÁNYO-/ ZOJA ÉS KORMÁNYSZÉKI ELŐL-/ ÜLŐ./HOLT MEG ÉLETÉNEK LIX-IK/ ÉSZTENDEJÉBEN, KISASZONY/ HAVA XV-İK NAPJÁN/ MDCCCXL-İK ESZTENDÖBEN.” (1840) [219.].

A piarista templomban Szentpéteri Borbárának férje, Zakariás Kristóf állított emléket, bizonyítva hogy a feleség „SZÉP LELKÉNEK EMLÉKEZETE ÉL/ HOLTIG KESERGŐ FÉRJÉNEK SZIVÉBEN/ KI E HIDEG KÖVET/ A VIZONTLÁTÁS FORRÓ REMÉNYÉVEL/ AZ ÉGFELÉ A' BOLDOGULT LAKHELYÉBE/ UTMUTATO OSZLOPUL EMELTE” (1830) [208.].

A kolozsmonostori plébániatemplomban a férj, csíkszentkirályi Bors Mihály emelte az „erényes nő, jó anya” Lázár Anna sírkövét, amelyet később Albert fiúk egészített ki az apa nevével (1847) [226.].

Események emlékezete

1817-ben Kolozsvárt az a megtiszteltetés érte, hogy erdélyi körútja során vendégül láthatta az uralkodópárt. A magas rangú vendégeket az erdélyi kormányzó szállásolta el, aki a palota erkélyén emléktáblát állíttatott ennek az eseménynek a tiszteletére és emlékezetére: „Első Ferenc császárnak, a haza atyjának és Karolina Auguszta császárnénak e drága haza meglátogatására e városba történt megérkezése és az 1817. esztendő augusztus havának napjaiban e szobákban tartózkodása örök áldott emlékezetére állította gróf Bánffy György losonci liber báró, Erdély kormányzója, életének 70. esztendejében.” [196.].

Ugyanennek az eseménynek, I. Ferenc osztrák császár és magyar király, illetve Karolina Auguszta osztrák császárné és magyar királyné látogatásának a megörökítésére készült a város első világi/politikai jellegű emlékműve. A város előljárói már 1818-ban felvetették az emlékállítás ötletét. Helyét a város főterén jelölték ki. Az emlékmű 1821-től készült. A Státuának nevezett oszlopot közadakozásból és – nagyobb rész – Topler Imre városi szónok és kereskedő adományából emelték. Az alapkövetételére 1822. október 25-én került sor.¹⁷⁶ Az ünnepélyes leleplezést 1831. október 4-én, a császár névnapján (Ferenc) tartották.

Az oszlopra az uralkodók Bécsből rendelt domborművű portréi mellett a látogatás két epizódját faragták meg. Az egyik jelenet a pár megérkezését örökítette meg: magyar díszruhás lovas kísérettel, hintón, a Közép-kapun át a városba érkező uralkodókat a fedetlen fővel álló tömeg fogadja. A másik jeleneten egy térdelő elesett asszonynak alalmaznát osztó császárnét és mögötte a császári kíséretet jelenítették meg. Az emlékmű harmadik oldalán a város címerét helyezték el („annak emlékezetére, hogy azt a városi közönség csináltatta”¹⁷⁷), a negyedikre pedig a megemlékezett esemény megszövegezése került: „A kegyes, boldog és dicsőséges I. Ferencnek, Ausztria császárnak, Magyarország és Csehország királyának, Erdély nagyfejedelemének és Karolina Auguszta felséges császárnénak, akik Erdély nagyfejedelemségét és annak székvárosát kegyesen meglátogatták az Úr 1817. esztendejében, Kolozsvár szabad királyi városa a legalázatosabban állította.” [209.].

Köváry László feljegyezte, hogy (kb. 1827–1837 között) állítottak még egy emlékoszlopot az egykori Haller-kertben a nevezetes látogatás helyére és emlékére: „Ferenc császár az 1817-iki benjárása alkalmával itt megfordult, s hol megpihent, a helyet hosszasán emlékoszlop jelezte” (Köváry L. 1886: 7) [206.].

176 Az alapköbe tett latin és magyar emlékiratot Jakab Elek közli. A magyar verzió: „Tudd meg késő Világ./ Ha valaha ezen fundamentumot kihányad,/ Mert mit nem forgat fel a késő idő,/ Hogy e tartotta utazásának emlékoszlopát,/ ELSŐ FERENCZ/ Felséges Ausztriai Császárnak, Magyar Csehországok/ Királyának és Erdély Nagy Fejedelmének./ Ki a keresztény számlálásnak 1817-ik Esztendejében/ Ezen Erdélyi kedves Fejedelemségét Felséges Társával/ CAROLINA AUGUSTÁVAL/ együtt/ Atyai boldog indulattal feljáván,/ E Tartományi Fő Városában Kolosvárbán/ Fejedelmi kegyelmességét gyakorolva,/ Augustus hónapjának 20–28 napjaiban mulatott./ E nagy Történet kedves emlékezetének örökítésére/ A kolozsvári Nemes Tanács, és az egész Polgári/ Közönség a maga önkéntes adakozásából/ Háladatoson emelte vala az 1822-ik Eszt(tendő)ben.” (Jakab E. 1888b: 716–718). A latin végén szerepelt a kormányzónak és a város előljáróinak (fő- és királybíró, szenátorok, jegyzők, szónokok) megnevezése is.

177 Az 1831-es tanácsi jelentést idézi Jakab E. 1888b: 716.

A császári pár látogatása és a népszerű és jó uralkodók imázsának építése éppen akkor zajlott, amikor Erdélyt pénzromlás és ennek következtében éhínség sújtotta (az alamizsnaosztás jelene éppen ezért került az oszlopra). A császárok kultuszának kezdetét a jelen megörökítése jelentette: ezt bizonyítja, hogy az 1817-es látogatást szinte azonnal követte az emlékállítási gesztusának és szándékának kinyilvánítása. A város számára azonban ezek az emlékállítási lehetőségek teremtettek a *hely szellemének* (*spiritus loci*) a megkonstruálására is. A vezetőség számára a legitimizációt, a polgárok számára a presztízst jelentette egy olyan város előljáróinak, illetve lakóinak lenni, amely a kor legrangosabb személyiségeinek is felkeltette az érdeklődését.

Ebben a korban jelentkezett – és talán a reformkor nemzeti fellángolásával magyarázható – az emlékállítási egy másik, kutatásom szempontjából fontosabb eljárása, amikor nem a jelen vagy a közelmúlt eseményeit formálták múlttá, hanem a régmúlt eseményeit aktualizálták emlékeztetővé. A történeti érzékenység mellett ez annak a kifejeződése, hogy a jelen a múltban legitimizációs alapot talált.

1820 és 1827 között a Fejedelmi Kert központi sétányának két oldalán a hét vezér szobraikat helyezték el [201.]. A honfoglaló elődök emlékeztetőnek térbeliesítése az osztrák császári uralom alatt a nemzeti ébredéssel, illetve az önálló magyar államiság történeti tudatával magyarázható. A szabadidőtöltés során a város polgárai a nemzeti régmúlt kulturális emlékeztetővel, illetve eredetmítoszának megjelenítésével találkozhattak.

II. Rákóczi György a törökkel vívott ütközetének és megsebesülésének emlékét a csata után csaknem két évszázaddal (1852 előtt) állították a Szászfenesre vezető út mellett. A magyar nyelvű szöveg állítása: „ITT/ SEBESÜLT MEG/ II-ik/ RÁKÓCZY GYÖRGY/ 1660^{BAN} MÁJUS HÓ 20^{ÁN}/ A TÖRÖKÖK ELLEN/ VIVOTT CSATÁBAN.” [230.] A feliraton szereplő dátum pontatlan és az esemény is máshol zajlott. Az emléktáblát tulajdonképpen egy már korábban, a jezsuiták által emelt – a katolikus hagyomány alapján a település határába állított feszületekhez hasonló – oszlopra, *képes keresztre* helyezték. A helytörténész szerint „erre az emlékoszlopra az emléktáblát a fenesi csata után több mint kétszáz évvel olyanok helyezték, akik már nem ismerték az oszlop rendeltetését, s azt sem tudták, hogy a fenesi csata Szászfenes és Gyalu között zajlott le és nem május 20-án, hanem 22-én. A fejedelem tehát ettől az oszloptól több kilométerrel nyugatabbra sebesült meg.” (Asztalos L. 2004: 571).

Véleményem szerint ez a gesztus mással is magyarázható, és pedig azzal, hogy az emlékállítási szempontjából kevésbé relevánsak a felidézett esemény zajlásának hely- és időkoordinátái. (Azt nem állítom, hogy egyáltalán nem lenne fontos.) A városhoz közelebb – még ha annak a perifériáján is – állított emlékmű a lokális presztízstermelés szempontját elégítette ki, a felidézett múlt a hely implikáltságának látszatával a város nimbuszát emelte. Olyan, mintha a város védelmében esett volna el a 19. század második felében példaképnek számító nemzet- és országvédő magyar fejedelem. A korábbi keresztény alakzat átértelmezésének mint szimbolikus gesztusnak kettős magyarázata lehetséges: a határmenti oszlopnak nemzeti emlékművé váló átalakítása során egyrészt a keresztény hagyománynak a nemzetivel való lecserélése, másrészt éppen az összekapcsolása, a nemzetinek a vallásos-mágikus oltalom alá való helyezése történt meg.¹⁷⁸

178 Ezen állítás mellett szól az is, hogy még a vizsgált időszak után is a nemzeti múltba való megemlékezés és az egyházi-vallásos rituális keret összetartozott.

A belváros egyik részét érő természeti csapás okozta károkról, a tűzvészben elpusztult házakról emlékeztek meg a kárvallottak 1839-ben: „Ez a kő tétetett 1839. október [...-án], az 1830. esztendőben május 1. napjára virradólag, éjfélt után támadt rémítő tűz által 14 házak elégte emlékéül, melyek közt e házat (a) legtöbb romlás érte.” [218.]

Egyéni sorsok emléke maradt fenn néhány bevésésen. Török Ferenc 1835-ben fogvartartását örökítette meg a börtönben [213.]; a kolozsmonostori plébániatemplom Dániel János hagyott nyomot: „Dániel János, 1839. Jézus az emberek megváltója.” [216.]¹⁷⁹

Összegzés

A vizsgált, 1800 és 1867 közötti időszakba beletartoznak a reformkor nemzeti törekvései, a forradalom és szabadságharc eseményei, illetve az ezt követő Bach-korszak. De az általam vizsgált, a nyilvános terekben állított mementók között ez tételesen nem jelenik meg. Azonban számolhatunk a korhangulat, a társadalmi átalakulás és a történelmi-politikai események hatásával.

Folytatódott az előző korokból is ismert hagyomány, a datálásnak és a sírfeliratoknak a nyilvános térben való megjelenítése. Az építkezések és felújítások emlékszövegeiből a vallásos-mágikus tartalom kikerült (leszámítva az egyházi építkezéseket).

A város eseményeinek állított emlékek közül a császárlátogatásnak szóló emlékművek és emléktábla foglalta le a központi és a lakosság által leginkább használt tereket (Főtér, Sétatér) [196., 206., 209.].

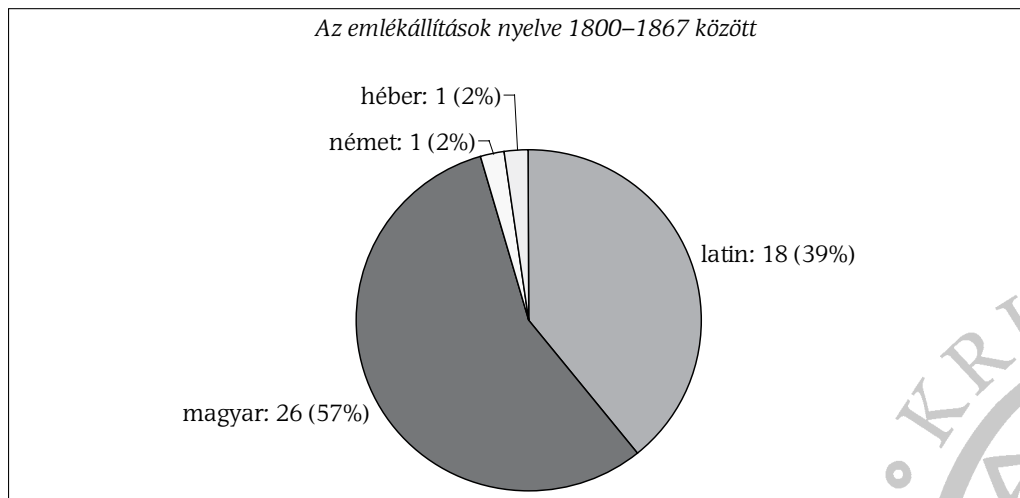
A jelenben felismert múlt szemlélete mellett egyre inkább elmélyült a városban lezajló eseményeknek sokkal történetibb szemlélete, amelyet bizonyít a kolozsmonostori plébániatemplom emléktábláinak részletező és terjedelmes volta [197., 198.].

A reformkor nemzeti mozgalmi befolyásolták ennek a retrospektív szemléletnek a nemzeti vonalon történő megszületését és felerősödését. Az aktuális osztrák uralkodók látogatása emlékének térbeliesítése mellett már nagyobb időbeli távlatot nyitott meg a magyar honfoglaló vezérekre [201.] és az erdélyi fejedelemre (II. Rákóczi György végzetes kimenetelű csatájára) való emlékezés [230.]. Úgy vélem, hogy a két idődimenzió – jelen és múlt – megjelenítése két eltérően megélt vagy kezelt jelentéses tartalom – az osztrák császári birodalmi jelen és a magyar független régmúlt – kontrasztba állítását is eredményezte. A magyar történelmi örökség felkutatása és felmutatása a 19. század első felében más területeken is kimutatható, nem csak az emlékállítások jellegéből. Valószínűnek tartom azt is, hogy ennek a tartalomnak a recepitálására és ilyenén értelmezésére fogékony lehetett a város lakossága abban a történelmi periódusban, amikor éppen a függetlenségért zajló események (1848–1849) emlékezte tiltás vagy megtorlás alá esett.

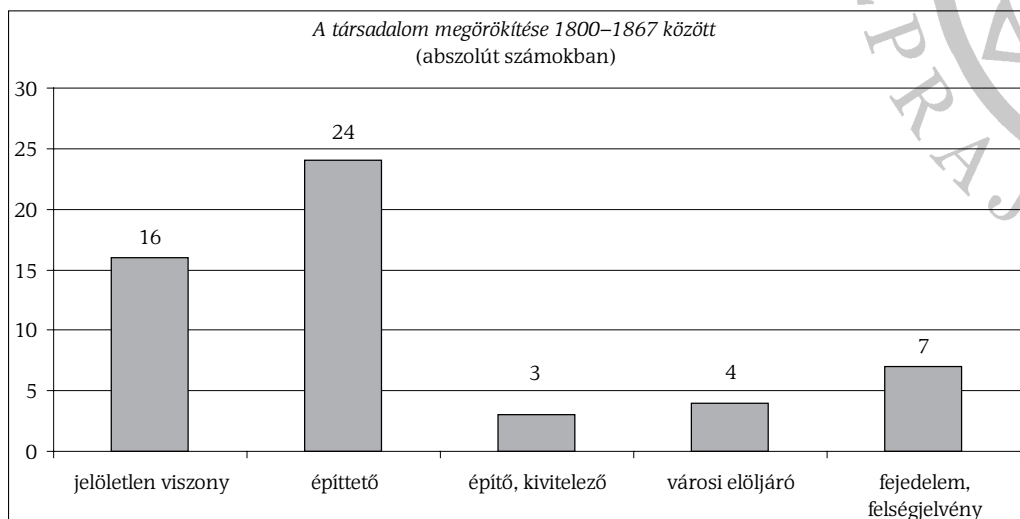
Az előző korszakhoz képest, a polgárosodás előrehaladása nyomán a társadalom más szegmensének hangsúlyosabb jelenléte tapasztalható: a mesterek, polgárok neveinek megjelenése. Ez főleg a közösségi (egyház, céh) építkezésekre igaz [199., 225., 232., 234.].

179 Egyéb – a kolozsmonostori Nagyboldogasszony-templomról lévő – bevésések, feliratok: Lówy D.–Demeter V. J.–Asztalos L. 1996: 31–33, Sas P. 2010b: 118–119.

Az emlékéllítások nyelve • Az *Adattár*nak erre a korszakra vonatkozó adatai szerint a 46 emlékéllításból 26 (57%) magyar, 18 (39%) latin, 1 (2%) német és 1 (2%) héber nyelven történt. Az arányok átbillenését a magyar nyelvnek a latin nyelv rovására történő használata és az utóbbinak a rituális térből való kiszorulása eredményezte. Ugyanakkor a héber építési felirattal egy új nyelv jelent meg a publikus térben [227].

A társadalom megörökítése • A 46 esetből 16 nem tartalmaz a társadalomra utaló motívumot. 30 esetben viszont történt valamilyen utalás az építetőkre (24), az építőkre (3), a város előljáróira (4), illetve az ország(rész) uralkodójára (7).

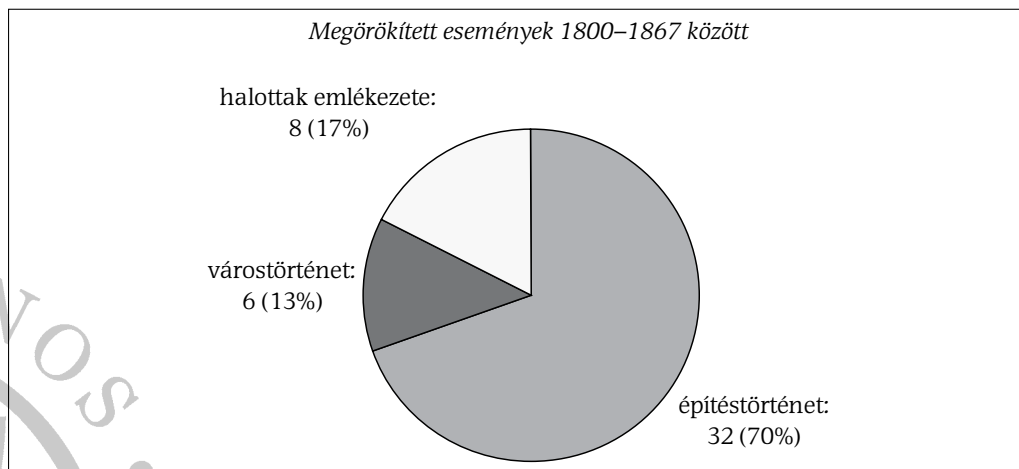

Az események megörökítése • Az események megörökítésénél két domináns motívum fordul elő: 1. az önmagát dokumentáló, gyarapodű és pusztulű város megjelenítűse, illetve 2. a városban zajlű események, a város életűnek és a történelmi események-

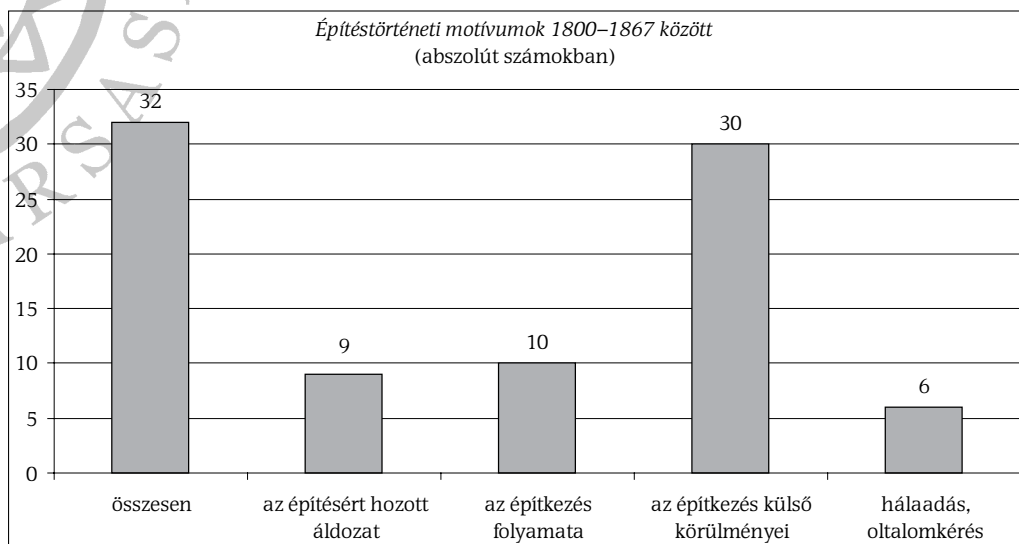

A REFORMKORTÓL A KIEGYEZÉSIG (1800–1867)

nek a szinkronba hozása. Az első csoportba 32 (70%), a második csoportba pedig 6 (13%) emlékkállítás sorolható. A fennmaradó 8 (17%) emlékkállítás a halottak emlékével kapcsolatos szövegeket, illetve az egyéni nyomhagyásokat, bevéséseket jelenti. Ennek alapján elmondható, hogy ebben a korszakban is az építéstörténeti narratíva dominált a várostörténetivel szemben.

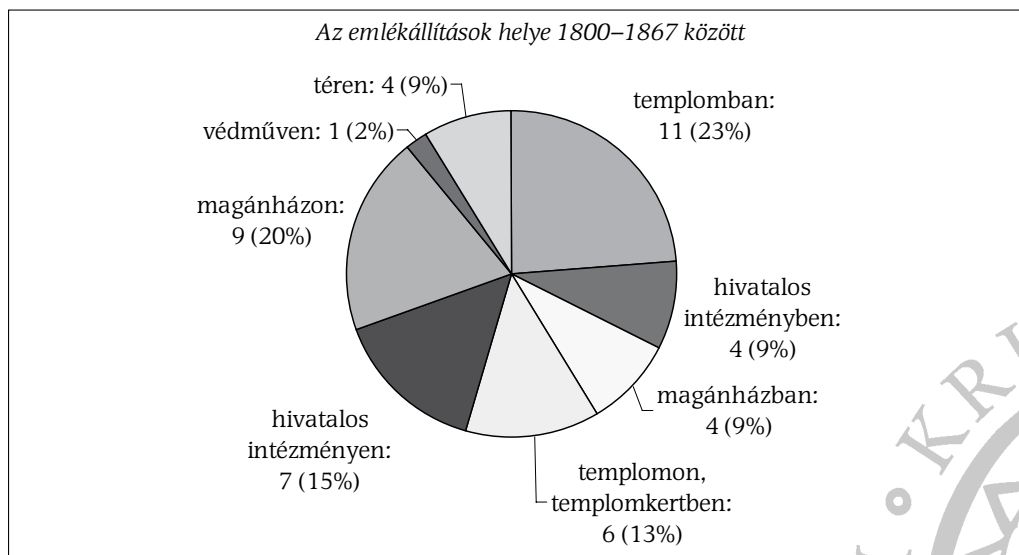

A 32 építkezéssel kapcsolatos emlékkállítás a következő motívumokból tevődik össze: az építésért hozott áldozat (9), az építkezés folyamata (10), az építkezés külső körülményei (datálás, a keletkezésre való hivatkozás) (30) és hálaadás vagy oltalomkérés (vallásos formula formájában) (6).

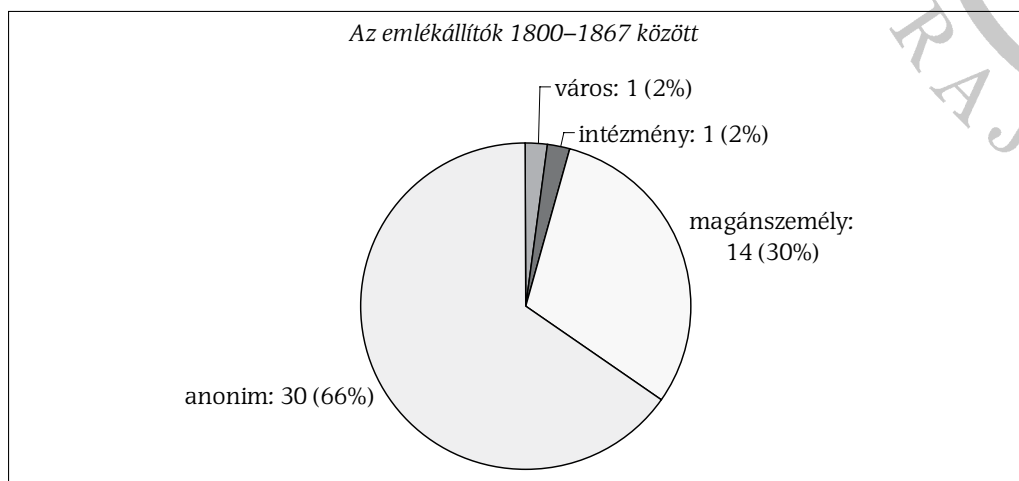

Az emlékkállítások helye • Az emlékezés helyét tekintve a 46 emlékkállítás 19–27 (41%–59%) arányban a zárt–nyilvános terekben történt. A zárt tereket a templombelsőik (11; 23%), a hivatalos intézmények (4; 9%) és a magánházak (épületbelsőik, udvarok) (4; 9%)

jelentik. A nyilvános térrészekhez a templomok külső falai (6; 13%), a hivatalos intézmények, középületek (7; 15%) és magánházak homlokzatai (9; 20%), a védművek (1; 2%) és a terek (4; 9%) tartoznak. Ennek alapján úgy tűnik, elmozdulás történt a szélesebb nyilvánosság irányába.

Az emlékéllítók • A megszővegezés alapján az emlékéllítót három csoportba sorolhatjuk: a város közössége (1; 2%), intézmény (1; 2%), magánszemély (14; 30%). Az anonim (30; 66%) kategóriába szintén a város (7; 15%), az egyház (13; 28%), a céhek (2; 4%) és magánszemélyek (8; 17%) tartoznak.

Ennek a korszaknak az emlékéllításaira is jellemző, hogy az emlékéllító és a kivitelező elválik egymástól; az emlék kivitelezése szakemberek (építészek, kőfaragók)

feladata. Az emléktárgy kivitelezői anonimitásban maradnak, a feliratok nem tesznek utalást a kivitelező személyére.

Az emlékéllítés körülményeiről annyi mondható el, hogy a halottaknak történő emlékéllítások ritualizáltsága mellett megjelent az országot vagy országrészt vezető egykori vagy a társadalom jelenében élő személyiségek kultusza is. Az uralkodóknak történő emlékéllítások ünnepi eseménynek, nyilvános rítusnak számítottak, amelyen részt vettek a város vezetői és polgárai.

Az emlékjelek utóélete • A vizsgált korszakban kezdődött a várfalak és a vártornyok lebontása (1840–1872), amelynek nyomán a zárt városból szegmentált típusú, nyitott város lett; ezzel a térszerveződés új formái alakultak ki (vö: F. Walter 2003: 184–188). A védművek lebontásával egyidőben fordult a kutatók érdeklődése a régebbi korokban állított feliratok és emléktáblák felé. A lokális előzményekre és folyamatokra, az örökségre való ráfigyelést így egyfajta veszélyeztetettségérzet kísérte. A város történése, Nagyajtai Kovács István angol barátjával, John Pagettel együtt a lebontás előtt végigjárta az erődítményeket és lejegyezte az emléktáblákat és feliratokat. Az anyag leírása során megrovásban részesítette a várost a régi és értékesnek tartott kövek széthordásáért, a feliratok megsemmisítéséért, a múlttal szemben tanúsított közönyéért.

Az emléktáblák, feliratok felkutatásának kalandja toronytól toronyig, a várfalak körbejárásával zajlott. A vállalkozásban az angol úr (Wesselényi Polixéna férje, Aranyosgyéresen telepedett le) mint a civilizáció megtestesítője és a maga örökségét illően kezelni tudó nemzet tagja jelent meg. A történész pedig ebből a perspektívából igyekezett láttatni a maga örökségével kapcsolatban nemtörődöm közösséget. Idézet a leírásból: „Tordakaputól haladtunkban Paget úr a várfalakra tekintgetvén, »Tán e vonalon sem fogunk semmit lelni« mondta. – »De igen mindjárt« felelék én, »még pedig ott, hol kevés ember gondolná.« 'S elérvén a 'Rákosi-ház' elébe, ott egy kőtáblára, melly büttel az útba vala vala béásva, ezen szavakkal mütaték: »Im ez is feliratos emlékkő, 's egykor valahol ama' várfalban állott, melly Tordakaputól eddig nyúlt.« – Egy rakás, építés vagy útkövezéskor fenmaradt kő, tégladarab, szemét hevert út' szélén a 'Rákosi-ház' ablakai előtt, 's annak támaszul szolgálja emlékkövünk. Paget úr elcsudálkozék a látványon; lenyugvék az ablak alatti kőpadra; szánakozólag néze a' halomra, annak támaszára; 's azon hanyagságra és csekélylésre vonatkozólag, melly nálunk illy helyekre engedí jutni különben is kevés számu emlékköveinket, monda: »Ez már mégis igen sok!« – Én a' kő előtt álltomban mélyen éreztem megjegyzése' igazságát; de ellene mentségünkre semmit sem szólhattam, hanem – pirúltam! – »Valljon mi volt a' köre írva?« kérdé most Paget úr, 's kérdése által kellemetlen helyzetemből némileg kiragadtatván viszonzám: mint az 1734dik évi tanácsbeli urak' irományából olvastam, ez: [...].

Úgy látszék: Paget úr' lelkében a' városgazda' udvarán, és itt az útfélen talált emlékkövek olly gondolatot támasztottak, hogy nekünk azokat nem csak várfalakban kell keresnünk, hanem mindenhol; mert midőn ül helyéből felkele, legelőbb is arra tekinte vissza, 's újra csudálkozva monda: »Hisz' ez a' kő is, mellyen ülék, emlékkő volt!« – 'S valóban az. Midőn melléje járultam, a' felső lapján még látható némelly betűk és betűnyomok engemet is töstént meggyőztek róla; 's hogy csak nyomok mutatkoznak, azt nem idő' okozá, hanem emberi kéz. Sima kőlap kényelmesebb ülést ígért mint a' betűkkel bérovátkolt; 's ezért valaki, ki – e' tettéről ítélve – méltó volt volna, hogy az alexandriai híres könyvtár' tudományos kincseit elpusztított Omar kalifa' századában

élt legyen inkább mint a' jelenben, a' felíratot lefaragcsálta róla.” (Nagyajtai Kovács I. 1840: 66–67.)

A 19–20. század fordulóján zajló térrendezéskor és Mátyás király lovas szobrának tervezésekor a főtéri Státuát [209.] elköltöztették a ferences templom előtti Kispiac térre [277.], amelyet ekkor az obeliszkről Karolina térnek kereszteltek.

A korszak emlékművei és feliratai közül többet a 20. században számoltak fel a nyilvános terekből. A vezérszobrokat a Fejedelmi Kert helyén zajló építkezések miatt 1880 körül a Házsongárdba költöztették, közülük 1885-re már csak négy – Árpád, Lehel, Őrs, Vérbulcs – állott, ezeket a Sétaterre költöztették, 1902-ben a Fellegvárra kerültek, majd 1919-ben megsemmisültek [201.]. Gróf Teleki Zsófia magyar építési feliratát 1936-ban, a ház felújításakor távolították el [210.]. II. Rákóczi György emlékoszlopát többszöri változtatás után, 1977-ben bontották el [230.]. A malom 1820-as építési tábláját [199.], az épület elbontása után a felíraton nevesített főbíró fia, Szentkirályi Ákos a maga telkére vitette, kerítésébe falaztatta az 1890-es években; 1995-ben elbontották (vö: Asztalos L. 2004: 293). A csizmadia céh emléktábláit 1996 után bevakolták [225., 234.].

